

bih time izgubila na jasnoći, pa bih i čitatelju uskratila jasnoću. A polemika je zbog čitatelja, B. Tafra i ja možemo oko *lica* i *osobe* polemizirati i privatno daleko od očiju javnosti.

B. Tafra kaže:

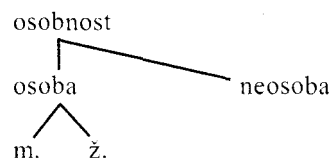
“Nigdje nisam napisala da je zamjena naziva *lice* nazivom *osoba* izmišljanje novoga nazivlja. [podcrtala S. H.] Sanda Ham dobro pozna moje istraživanje hrvatskih gramatika 19. stoljeća, u kojima se nalazi naziv *osoba*, pa me čudi što je tako nešto i pomislila.” (Tafra, 2001.: 145), a u radu koji je prethodio kaže ovako:

“Budući da uz postojeće nazivlje ne treba izmišljati novo [...] predlaže se da se zadrži naziv *lice* za glagolsku kategoriju [podcrtala S. H.] te da se naziv *osoba* upotrebljava za semantičku oznaku kategorije osobnosti.” (Tafra, 2000.: 97)

I ja se čudim što sam mogla pomisliti to što sam pomislila kada B. Tafra nigdje nije napisala da je zamjena naziva *lica osobom* izmišljanje novoga nazivlja. Kaže B. Tafra i ovo:

“Sanda Ham [...] pritom tvrdi da u svom radu nisam »ni jednom« »upotrijebila *osoba* bez oznake *muška, ženska*« Ne treba ponovo čitati cijeli rad, dovoljno je pogledati crtež pri kraju da se vidi da ta tvrdnja ne stoji” (Tafra, 2001.: 145).

Evo i crteža pri kraju rada na koji se B. Tafra poziva:

Ne vidim da je *osoba* upotrijebljena bez *muška, ženska*. Shematski je prikaz vizualno drugačiji od ulančanoga retka teksta, ali ipak piše *osoba muška* (osoba m.), *osoba ženska* (osoba ž.).

Toliko o iskrivljavaju stajališta, mom začudnom pomišljanju i netočnom navođenju riječi B. Tafre.

Sanda Ham

Literatura

1. Sanda Ham, 1999., *Osoba, osobno, neosobno*, Jezik, god. 46., br. 3., str. 94.–103.
2. Sanda Ham, 2001., Može li *osoba* umjesto *lica* biti glagolska kategorija?, Jezik, god. 48., br. 1., str. 19.–27.
3. Branka Tafra, 2000., *Lice i osoba*, Jezik, god. 47., br. 3., str. 95.–105.
4. Branka Tafra, 2001., *Lice osobe*, Jezik, god. 48., br. 4., str. 145.–147.

O NEUMSKOME SKUPU “JEZIK I DEMOKRATIZACIJA”

U prvom ovogodišnjem broju Jezika objavio sam prilog posvećen međunarodnomu znanstvenom skupu *Jezik i demokratizacija*, održanu 21. i 22. rujna 2001. u Neumu. U tome je prilogu otiskan moj hrvatski sažetak i cio referat¹ s toga skupa, uz uvodne, završne i druge komentare o samome skupu i o zborniku radova koji je pod naslovom *Jezik i demokratizacija* objavljen u Sarajevu koncem 2001. Obećao sam da ću se na cjelinu toga skupa i na radove objavljene u zborniku osvrnuti u sljedećem broju Jezika i sada izvršavam to obećanje.

1 Taj je prilog ocijenjen posebnim recenzijama: *Zajednički standard nije postojao* (Vjesnik, 19. ožujka 2002. – Hina) i *Zajedničkog standarda nikad nije bilo* (Večernji list, 20. ožujka 2002. – M. Jurišić).

Skup su organizirali Institut za istočnoeuropske i orijentalne studije u Oslu i Institut za jezik u Sarajevu. Poziv budućim sudionicima uputio je sarajevski institut u travnju 2001. Taj je poziv upućen pojedinim bošnjačkim, crnogorskim, hrvatskim i srpskim jezikoslovcima, a sudionici iz europskih zemalja pozvani su iz Osla. Mislim da će biti veoma zanimljivo vidjeti popis tema² koji je bio priložen pozivu:

A. Na općem planu:

- Jezik kao genetsko-tipološka kategorija – dijasistem, i jezik kao sociolingvistička kategorija – standardni jezik (kriteriji i nominacija)
- Raslojavanje standardnog jezika na varijante – status varijanata
- Norma u standardnom jeziku nacionalno nehomogenih zajednica
- Komunikativna i simbolička funkcija jezika – odnos među njima
- Jezik i nacija – nacija kao zajednica jezika – jezički kôd kao sredstvo identifikacije u jezicima nacionalno nehomogenih zajednica
- Jezička politika kao sredstvo usuglašavanja komunikativne i simboličke funkcije jezika u nacionalno nehomogenim zajednicama
- Jezički nacionalizam i jedinstvo komunikacijskog prostora u nacionalno nehomogenim zajednicama

B. Na planu jezika Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba:

- Jezik Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba kao dijasistem (kriteriji na kojima je zasnovano jedinstvo dijasistema ranga jezika, kriteriji nominacije – održivost i jednih i drugih kriterija)
- Standardni jezik Bošnjaka, Crnogoraca,

Hrvata i Srba – srpskohrvatski/hrvatskosrpski, njegova fizionomija i uzroci raslojavanja na nacionalne standarde

- Lingvistički status nacionalnih standardnih jezika: bosanskog, hrvatskog, srpskog (potencijalno i crnogorskog) – idiomi ranga standardnog jezika ili varijante standardnog jezika
 - Standardni bosanski, hrvatski, srpski i komunikacijski prostor
 - Formalno-pravna i funkcionalna ravnopravnost nacionalnih standardnih jezika i komunikacijska ravnopravnost njihovih govornika
 - Simbolička funkcija jezika kao dezintegraciono sredstvo na prostoru Bosne i Hercegovine: u obrazovanju, informativnoj djelatnosti, državnim institucijama
 - Jezik kao sredstvo i kao predmet u obrazovnom procesu – mogućnost koegzistencije triju standarda u obrazovnim institucijama
 - Priroda razlika između bosanskog, hrvatskog i srpskog standardnog jezika na pojedinim razinama jezičke analize
 - Potrebe i mogućnosti suradnje u utvrđivanju kriterija u normiranju bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika
 - Inovacije u normi bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika u odnosu na normu zajedničkog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika
 - Kritička analiza tendencija u inoviranju norme u posebnim nacionalnim standardnim jezicima – inovacije kao posljedica, odraz stanja u stvarnosti ili želje za prepoznatljivošću i udaljavanjem od ostalih standarda.
- (Jezik toga popisa tema nije ni hrvatski ni srpski, a ne znam može li se označiti kao bošnjački.)

2 Nije mi poznat autor tih tema.

Iz samoga popisa očito je da su organizatori polazili od unaprijed postavljenih teza – standardna novoštokavština shvaćana je ne kao apstraktan model jezičnoga standarda, nego kao konkretan srpsko-hrvatski/hrvatskosrpski standardni jezik, koji se onda “raslojio” na nacionalne standarde što se zovu nacionalnim standardnim jezicima Bošnjaka, Hrvata i Srba (eventualno i Crnogoraca). Prije toga “raslojavanja”, sugerira se, radilo se o jedinstvenom standardnom jeziku s neznatnim varijantskim razlikama, koje su onda kao odraz stanja u stvarnosti (valjda stvarnosti razdvajanja i rata) naglo povećane kako bi razlike postale što veće i prepoznatljivije. To otežava komunikaciju i funkcioniranje društva, ali možda je ipak moguća suradnja u normiranju novih nacionalnih standardnih jezika.

Ne bih tvrdio da su svi organizatori skupa svjesno podržavali koncepciju svojih tema kakvu sam ovdje malo tvrdo interpretirao, bit će u većini slučajeva da je riječ o slavističkom kontinuitetu starih naučenih, a neprevladanih predodžbi. Ali bitno je da se tekst predlaganih tema može shvatiti i u smislu kako sam ih ovdje interpretirao, a daljnji je razvoj pokazao da su tako i bile shvaćane.

To se moglo vidjeti i iz knjižice koja je bila objavljena koncem proljeća 2001. i koja je, uz raspored odvijanja samoga znanstvenog skupa, sadržavala i većinom iscrpne sažetke budućih izlaganja, objavljene u jezičnoj verziji autora. Na samom simpoziju referati su bili u skladu s prethodno objavljenim sažetcima, što pokazuje da su se autori zaista držali svojega shvaćanja o smislu popisa tema. To se može vidjeti i iz samih naslova pojedinih izlaganja čitanih na skupu i poslije objavljenih u zborniku. Zato će biti dobro da prenesemo te naslove:

- Baotić, Josip (Sarajevo). *Jezik u procesu integracije i dezintegracije društvene zajednice*
- Brborić, Branislav (Beograd), *Trojezičnost i/ili jednojezičnost*
- Brozović, Dalibor (Zagreb), *Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području*
- Čedić, Ibrahim (Sarajevo), *Bosanskohercegovački standardnojezički izraz – bosanski jezik*
- Gustavsson, Sven (Uppsala), *“Srbizmi” u hrvatskome standardnom jeziku – znanstveni i emocionalni problem*
- Hadžiefendić-Parić, Remzija (Zagreb), *Metode i modeli u lingvistici – s aspekta društvenih promjena*
- Halilović, Senahid (Sarajevo), *Morfološka norma bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika – osobitosti i tendencije*
- Jurić-Kappel, Jagoda (Beč), *Neke jezične posebnosti starije bosanske književnosti i njihov udio u standardizacionim procesima*
- Karadža, Mevlida (Lille/Sarajevo), *(Ne)demokratski jezičke politike i opća politika*
- Kovačević, Miloš (Beograd), *Jedan ili tri jezika*
- Lisac, Josip (Zadar), *Nacionalno u srednjojužnoslavenskim organskim i drugim idiomima*
- Mønnesland, Svein (Oslo), *Sociolingvistička situacija deset godina poslije raspada Jugoslavije*
- Muratagić-Tuna, Hasnija (Sarajevo), *Paralela aktuelnih pravopisa bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*
- Ostojčić, Branislav (Nikšić), *Strukturalno-genetski identitet crnogorske standardne ijekavice*
- Pranjeković, Ivo (Zagreb), *Za demokraciju hrvatske orioepske norme*
- Pupovac, Milorad (Zagreb), *Dva aspekta*

- postmodernog stanja jezične standardizacije*
- Radovanović, Milorad (Novi Sad), *Standardni jezik, njegove varijante, subvarijante, urbano-regionalne realizacije (raslojavanje i promovisanje)*
- Remetić, Slobodan (Beograd), *S jednog jezika na tri: premoć politike nad lingvistikom*
- Samardžija, Marko (Zagreb), *Deideologizacija kao uzrok nekim promjenama u leksiku hrvatskoga standardnog jezika potkraj XX. stoljeća*
- Stančić, Ljiljana (Zadar), *Demokratska društva afirmiraju različitost*
- Šator, Muhamed (Mostar), *Od Kallayevog monocentrizma do policentrizma jezičkih standarda*
- Šipka, Milan (Sarajevo), *Naziv jezika kao ustavnopravna kategorija*
- Škiljan, Dubravko (Zagreb), *Stara jezična prava i nove manjine*
- Tanasić, Sreto (Beograd), *Jezička situacija u Bosni i Hercegovini: Komunikacijsko jedinstvo i upadljiva simbolička razvedenost, s naglaskom na problematiku u školstvu*
- Vežzović, Hanka (Sarajevo), *Savremena jezička situacija u Bosni i Hercegovini – komunikativna i simbolička funkcija jezika*
- Valjevac, Naila (Sarajevo), *Uloga psihičkih činilaca u (pre)oblikovanju standardnojezične norme*
- Vrljić, Stojan (Mostar), *Jezična politika kao sredstvo usuglašavanja komunikativne i simboličke funkcije jezika u nacionalno nehomogenim zajednicama*
- Vukmanović, Slavko (Beograd), *O jezičkoj i etničkoj netoleranciji*
- Prilozi u zborniku nisu poredani abecednim redom. Stvarni je redoslijed S. Monnesland, D. Brozović, M. Kovačević, S. Remetić, B. Brborić, I. Čedić, H. Vajzović, J. Lisac, S. Vukmanović, M. Šipka, J. Jurić-Kappel, M. Šator, S. Vrljić, M. Radovanović, D. Škiljan, M. Pupovac, J. Baotić, Lj. Stančić, N. Valjevac, S. Tanasić, M. Karadža, R. Hadžiefendić-Parić, S. Gustavsson, I. Pranjković, S. Halilović, M. Samardžija, H. Muratagić-Tuna, B. Ostojić.
- U knjižici sažetaka zastupana su još dva autora: Milan Dragičević (Banja Luka), *O jeziku i oko jezika (na primjeru raspada standardnog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika)*, i Ljubomir Popović (Beograd), *Štokavski standardnojezični dijasistem*. Ti autori nisu poslali svoje priloge za tiskanje u zborniku.
- Zbornik je lijepo opremljen, na naslovnoj je strani i engleski prijevod naslova (*Language and Democratization*), sažetci iz knjižice sažetaka svi su prevedeni na engleski³ i tiskani uz pojedine priloge, a u engleskoj je verziji donesen i predgovor uredništva. Uredništvo su sačinjavali Svein Monnesland (glavni urednik), Josip Baotić, Ibrahim Čedić, Senahid Halilović, Hanka Vajzović i Naila Valjevac. Objavlivanje knjige omogućilo je Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Norveške.
- Sadržaj toga zbornika valjalo bi vrlo podrobno prikazati, to više što će njegova naklada, čini se, najvećim dijelom otići u dalje zemlje, manje u južnoslavenske, a to znači da će imati mogućnost osjetnoga utjecaja na slavistiku u neslavenskim zemljama. Pažljiv čitatelj moći će se snaći u nedosljednostima i krivim prikazivanjima raznih činjenica u pojedinim izlaganjima.

3 Dio tih sažetaka, na žalost, preveden je na engleski na posve nezadovoljavajući način: čitatelj, ako se hoće snaći, mora posegnuti za knjižicom originalnih sažetaka.

ali na to se ne može ozbiljno računati s obzirom na još uvijek pretežno nesređena, iskrivljena i zastarjela shvaćanja u svjetskoj slavistici što se tiče srednjojužnoslavenske problematike (već se doduše primjećuju stanoviti napredci, ali to je još uvijek daleko od zadovoljavajućeg stanja). No kao što sam već rekao, iz samih se naslova pojedinih priloga može mnogo zaključiti, a nadam se da će neki naš kroatist koji sam nije bio sudionikom neumskog skupa, iscrpno i konkretno prikazati i ocijeniti objavljeni zbornik (u Jeziku ili gdje drugdje).

U zborniku su dva sarajevska priloga posvećena uspoređivanju bošnjačke, hrvatske i srpske morfologije i pravopisne norme, no u njima su mnoge pojave ostale neopisane, tako da je slika prilično nepotpuna, a ni sama obrada ne može zadovoljiti ozbiljnije zahtjeve i kriterije. Jedan prilog obrađuje specifičnosti crnogorskoga ijekavskog jata. Ostali prilozima odgovaraju više-manje izravno problematici što je bila prehodno predviđena, eventualno ju konkretizirajući na neka uža područja (leksik, prozodija) ili usmjeravajući pozornost na povijesne aspekte.

Iako ne ću ulaziti u raščlanjivanje pojedinih priloga (a cio niz zavrjeđuje ozbiljne kritike), ipak ću navesti dio jednog referata koji možda najekstremnije iznosi neka shvaćanja za koja smo se ipak nadali da su, bar u svojoj glavnini, danas već prevladana. Riječ je o prilogu Miloša Kovačevića:

“[...] Istorijski je, dakle, lako dokazljivo da je dojučerašnji srpskohrvatski samo preimenovani srpski jezik. A ako je srpskohrvatski preimenovani srpski, onda su već po zakonitostima naučnog silogiz-

mičkog zaključivanja i hrvatski i bosanski/bošnjački preimenovani srpski jezik. Zbog toga je valjda i odnos današnjeg srpskog jezika (tj. njegovih korisnika i lingvisti) prema srpskohrvatskom kudikamo drugačiji od odnosa bošnjačkog i hrvatskog. Dok se u aktuelnoj kroatističkoj jezičkoj politici, a i u tzv. bosnistici svim silama naprežu da dokažu posebnosti svog »jezika« i odvoje svoje od srpskog i/ili srpskohrvatskog, dotle kod Srba, kako je to zaključio i Pavle Ivić, »zamena naziva ‘srpskohrvatski jezik’ nazivom ‘srpski jezik’ nije povukla nikakve izmene u osobinama tog jezika« (Ivić 1999, 6).⁴ Zbog toga srbistika nikako ne može pristati na posredno normiranje srpskoga jezika od strane hrvatskih i muslimanskih lingvista. U opisu »samosvojnosti hrvatskoga i bosanskoga jezika« po pravilu se prave paralele sa srpskim jezikom, pri čemu se iskrivljuju naučne činjenice upravo o srpskom jeziku: njemu se pripisuju, kako smo videli, osobine koje on nema, ali se istovremeno negiraju njegove imanentne osobine. Neosporna je činjenica da srpski književni (standardni) jezik ima i dva standardna izgovora (ekavski i ijekavski) i dva pisma: ćirilicu i latinicu. S te strane, on je kao i srpskohrvatski, hiperordiniran »hrvatskom i bosanskom«, jer se oba iz njega mogu izvesti, dok obratno nije moguće. [...]” (Zbornik, str. 39.)

Žao mi je što ovaj svoj članak završavam takvim citatom, ali mislim da su ti navodi veoma poučni. Bilo bi krivo misliti da svi srpski sudionici neumskog skupa prihvaćaju takve stavove, ali to je samo ekstremni vršak jedne široke lepeze.

Dalibor Brozović

4 Taj se Kovačevićev citat odnosi na Ivićev rad *Jezičko planiranje u Srbiji danas*, Jezik danas, III/9. Novi Sad, str. 5.–10.